Валід Камаль Абдель Салам Атіакандидат медичних наук,
доцент кафедри загально-медичних наук
Міжнародного гуманітарного університету

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЕМБРІОНУ

Нині у світі існують три позиції щодо визначення правового статусу ембріону, такі як абсолютистська, помірна та ліберальна. У науковій літературі існують різноманітні погляди та концепції щодо моменту початку життя.

Найчастіше до моменту імплантації до ембріонів ставляться як до речі, що перебуває у спільній власності біологічних батьків. Окремим питанням під час визначення статусу ембріону є законодавче регулювання проведення різних маніпуляцій з ембріонами.

Коли ембріон був зачатий без допомоги донорського репродуктивного матеріалу, не був абортований чи переданий для подальшої імплантації іншій особі в майбутньому, правами на нього має володіти подружжя пара, яка повинна мати права щодо його знищення чи майбутньої імплантації, адже жінка має право на аборт за українським законодавством (вільно вирішує, чи давати життя майбутній дитині), отже, особи мають право на розпорядження своїми ембріонами за наявності генетичного зв'язку. Подружжя повинне мати право на розпорядження ембріоном у договірному порядку. Причиною обмеження такого права та надання права на імплантацію ембріону без згоди чоловіка чи жінки може стати лише залишення останньої можливості стати батьками дитини для одного з подружжя. В такому разі батьківство другого з подружжя має встановлюватися в договірному порядку чи за рішенням суду до проведення імплантації сумісного ембріону.

Якщо ембріон був зачатий за допомогою неповного донорства, права на нього повинна мати особа, що є замовником цієї послуги, адже вона звернулася за допомогою із застосуванням ДРТ до медичного закладу, уклала відповідний договір та сплатила за отримання вказаних послуг.

Якщо ембріон був зачатий за допомогою повного донорства, права на розпорядження ним повинна мати медична установа, яка може ухвалювати рішення щодо його імплантації чи знищення в разі порушення вимог кріоконсервації тощо.

Ембріону людини повинен бути наданий особливий статус об'єкта права, щодо якого виникають різні права та обов'язки суб'єктів правовідносин з надання послуг з допоміжних репродуктивних технологій.

Ключові слова: законодавство, допоміжні репродуктивні технології, правовий статус ембріону.

Постановка проблеми. Одним зі вдалив методів боротьби з безпліддям, згідно з демографічною політикою нашої країни, залишається використання репродуктивних технологій. Донорство репродуктивних тканин може здійснюватися двома шляхами, а саме шляхом штучного запліднення та шляхом імплантації ембріону. Правовий статус останнього, реалізація прав донорів та майбутніх небіологічних батьків, посмертне донорство репродуктивних тканин привертають усе більше уваги останнім часом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти правового регулювання донорства досліджуються у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі такими авторами, як Н. Аблятіпова, О. Балласва, Т. Борисова, М. Барішников,

А. Головащук, Т. Дробишевська, Я. Дрогонец, С. Журавльова, А. Коломієць, Л. Красавчикова, А. Кухар, О. Лукашева, Р. Майданик, М. Малєїна, А. Пестрикова, Г. Романовський, З. Ромовська, К. Світнев, І. Сенюта, Р. Стефанчук, С. Стеценко, О. Хазова, Н. Хараджа, П. Холлендер.

Мета статті – дослідження правового статусу ембріону в Україні, вивчення стану та перспектив розвитку сучасного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Нині у світі склалося три позиції щодо визначення правового статусу ембріону, а саме абсолютистська, помірна та ліберальна. Перша полягає у визнанні ембріону абсолютною цінністю з моменту зачаття і, відповідно, передбачає надання йому з того ж моменту державно-правового захисту.

Друга зводиться до визначення рівня розвитку, від якого ембріон наділяється правом на життя (це або етап внутрішньоутробного розвитку, або етап досягнення життєздатності). Третя позиція полягає в тому, що на будь-якій стадії розвитку ембріон не може бути визначений як особистість і, відповідно, не потребує особливого правового захисту, не наділяється правом на життя [1].

Питання правового статусу ембріону невід'ємно пов'язане з правом дитини на народження.

У науковій літературі існують різноманітні погляди та концепції щодо моменту початку життя. Ембріональна концепція виходить із того, що право людини на життя виникає до моменту народження. Так, З. Ромовська, розглядаючи це питання, стверджує, що право людини на життя має виникати безпосередньо з моменту зачаття [2, с. 274].

Згідно з іншою концепцією початком життя є формування нервової системи. Н. Беседкіна зазначає, що початком життя слід вважати не момент народження людини, а досягнення внутрішньоутробним плодом певного етапу розвитку, при цьому, досягнувши певного рівня розвитку, плід повинен бути визнаний людською істотою [3].

Прибічники натуціональної концепції підтримують точку зору щодо початку життя з моменту народження [4, с. 193].

Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини 1997 р. визначає ембріон як об'єкт досліджень.

Декларація прав дитини застосовує поняття «дитина» до людської істоти ще до її появи на світ і вказує на те, що дитина через її фізичну та розумову незрілість потребує спеціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження, а також закріплює за дитиною право на отримання відповідного медичного обслуговування ще до народження, адже дитині має належати право на здоровий ріст і розвиток, задля чого спеціальний догляд і охорона повинні бути забезпечені як їй, так і її матері, включаючи належний дородовий догляд.

Відповідно до Конвенції ООН 1989 р. про права дитини дитиною визнається людська істота до досягнення нею 18 років.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» ембріон людини – це зародок людини на стадії розвитку до восьми тижнів.

Питання про статус ембріону сягає своїм корінням етично-світоглядних позицій особи й свідчить про характер цінностей людини. Вирішення проблеми статусу ембріону безпосередньо впливає на політико-правовий аспект життєдіяльності суспільства. Залежно від того, яким чином вона переважно вирішується, формується правова база, яка регламентує, наприклад, проведення абортів і застосування ДРТ.

Найчастіше до моменту імплантації до ембріонів ставляться як до речі, що перебуває в спільній власності біологічних батьків. Саме в разі запліднення *“in vitro”* (ЗІВ) можна спостерігати залежність права на народження від спільної згоди батьків-замовників репродуктивної програми, що може бути відкликано будь-яким з батьків до перенесення ембріонів.

Окремим питанням під час визначення статусу ембріону є законодавче регулювання проведення різних маніпуляцій з ембріонами. Під поняттям «маніпуляції з ембріоном людини» розуміють культивування їх *“in vitro”* для досягнення терапевтичних (лікування безпліддя) та дослідницьких (поліпшення умов культивування, розроблення нових методів діагностики, вивчення закономірностей запліднення й розвитку тощо) цілей, відпрацювання умов і проведення глибокого замороження гамет та ембріонів, а також зберігання їх у такому стані з подальшим використанням для виконання практичної програми ЗІВ або з науковою метою. Правомочність виконання таких маніпуляцій та ступінь допустимої дії на ембріони людини широко обговорюються в спеціальній та популярній літературі, а також урядами низки країн.

Часто обговорюється проблема щодо долі «зайвих» гамет і ембріонів, тобто не використаних для якоїсь певної подружньої пари яйцеклітин та доімплантаційних ембріонів. У зв'язку з дискусіями про статус ембріону людини постає питання про те, що є гуманнішим: піддавати їх руйнуванню (як незатребуваних) або проводити з ними дослідження щодо загальних закономірностей розвитку людини (в разі природного запліднення ембріони для досягнення таких цілей недоступні).

Як бачимо, ембріон є абсолютною цінністю. О. Беденко-Зваридчук вважає, що він має право на життя з моменту зачаття й повинен забезпечуватися захистом з боку держави на будь-якій стадії розвитку. Ця позиція знаходить своє вираження в низці міжнародних докумен-

тів, що проголошують святість людського життя з моменту зачаття [5, с. 48–49].

На практиці у зарубіжних країнах по-різному визначається початок життя людини. У Франції життя людини захищається державним законом через 10 днів після зачаття, в Данії – після 12 тижнів, а у Швеції – 20. В Японії, як і в багатьох країнах, життя юридично захищено лише після народження [6].

У вітчизняній юридичній літературі зазначається, що «початком життя людини є час фізіологічних пологів» [7, с. 263]. Посягання на плід людини до початку родового процесу не є посяганням на життя і може привести до відповідальності в разі незаконного проведення абортів [8, с. 31].

Відповідно до ст. 3 Основного Закону життя людини визнається в Україні найвищою соціальною цінністю. Згідно зі ст. 201 ЦК України життя є особистим немайновим благом, яке охороняється цивільним законодавством. Відповідно до ч. 1 ст. 269 ЦК України особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом. У ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III зазначається, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я [9].

Проаналізувавши чинне законодавство України, можемо зазначити, що воно гарантує та захищає право людини на життя, однак у ньому не визначено момент початку життя. Водночас слід зазначити, що чинне законодавство України сформоване на основі натуціональної концепції, отже, ембріон не володіє правом на життя [4, с. 193].

Чинне українське законодавство не визнає правоздатність ембріону, отже, не надає йому статусу суб'єкта права. Коли на законодавчому рівні ембріон буде визнаний суб'єктом правовідносин, стосовно нього будуть заборонені будь-які дії, зокрема абортів, кріоконсервація, дослідження та перенесення (імплантація) в організм сурогатної матері [4, с. 193].

Щодо цього деякі науковці підтримують позицію стосовно віднесення ембріону людини до об'єктів права.

Згідно зі ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, зокрема гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матері-

альні й нематеріальні блага. У наведеному переліку серед об'єктів ембріону немає. Однак у юридичній літературі зустрічається думка про те, що ембріон є об'єктом, тому через свою особливість належить до речей, що обмежені в цивільному обігу [4, с. 193].

Суди за загальним правилом відмовляють у визнанні права власності на ембріони на підставі того, що останні є початком людського життя [10].

Якщо на законодавчому рівні ембріон не відносити до таких об'єктів права, як речі, що обмежені у цивільному обігу, то всі правовідносини, які виникають з його імплантації, не будуть регулюватись ЦК України, а будуть лише захищатись ним [4, с. 194].

Вирішення питання про визначення статусу ембріона, як зазначає А. Битева, полягає в такому. Ембріон до моменту народження не може визнаватися суб'єктом права, але вжиття заходів державно-правової охорони (зокрема, встановлення підвищеної кримінальної відповідальності за незаконне проведення абортів, інші види посягань на вагітну жінку) слід розглядати як механізм забезпечення прав жінки на охорону здоров'я. Відповідно, виключно жінці має належати право збереження або переривання вагітності, надання згоди на подальше використання абортіваного ембріона або заборона його використання [11].

Цікавим у цьому аспекті є законодавство Англії, в якому міститься положення про те, що ембріон не є суб'єктом права доти, поки перебуває в утробі матері. Ембріон, який був народжений і живе поза утробі, нехай навіть нетривалий час, стає суб'єктом права й здобуває всі права та відповідний статус ембріональної тканини [12, с. 323].

Наступним важливим завданням, яке має бути вирішене для широкого впровадження операцій з трансплантації ембріональних органів і тканин, є створення нормативно-правової бази, що визначає порядок отримання та використання органів і тканин абортованих ембріонів. Так, у Великобританії з 1989 р. діє Кодекс практики використання ембріонів та ембріональних матеріалів у дослідженнях та лікуванні [12, с. 323].

Стаття 3 Кодексу практики встановлює правила стосовно процесу прийняття жінкою рішення про здійснення абортів та подальшої процедури використання ембріону (рішення про переривання вагітності має бути винесено

незалежно від матеріального фактору подальшого використання ембріону; жінка не повинна бути інформована про специфіку подальшого використання ембріону; особи, які брали участь у здійсненні абортів, не можуть брати участь у подальшому використанні ембріону в дослідницьких або лікувальних цілях) [12, с. 323]. Необхідною вимогою для можливості використання органів і тканин абортіваного ембріону є отримання інформованої згоди від жінки, яка прийняла рішення про переривання вагітності (ст. 4 Кодексу практики). Отримання інформованої згоди на використання ембріональних тканин має передувати операції по перериванню вагітності, оскільки ефект від анестезії та можливе нездужання унеможливають отримання інформованої згоди в післяопераційний період [11, с. 327–329].

Висновки і пропозиції. Ембріон, безперечно, можна вважати об'єктом права, який має особливі властивості. Право щодо його використання перебуває на межі дискусії щодо права власності на ембріон та права на життя ембріональної тканини й наявності в неї власних прав.

Отже, коли ембріон був зачатий без допомоги донорського репродуктивного матеріалу, не був абортований чи переданий для подальшої імплантації іншій особі в майбутньому, правами на нього має володіти подружня пара, яка повинна мати права щодо його знищення чи майбутньої імплантації, адже жінка має право на аборт за українським законодавством (вільно вирішує, чи давати життя майбутній дитині), отже, особи мають право на розпорядження своїми ембріонами в разі наявності генетичного зв'язку. Подружжя повинне мати право на розпорядження ембріоном у договірному порядку. Причиною обмеження такого права та надання права на імплантацію ембріона без згоди чоловіка чи жінки може стати лише залишення останньої можливості стати батьками дитини для одного з подружжя. В такому разі батьківство другого з подружжя має встановлюватися в договірному порядку чи за рішенням суду до проведення імплантації сумісного ембріону.

Якщо ембріон був зачатий за допомогою неповного донорства, права на нього повинна мати особа, що є замовником цієї послуги, адже вона звернулася за допомогою із застосуванням ДРТ до медичного закладу, уклала відповідний договір та сплатила за вказані послуги.

Якщо ембріон був зачатий за допомогою повного донорства, права на розпорядження

ним повинна мати медична установа, яка може приймати рішення щодо його імплантації чи знищення в разі порушення вимог кріоконсервації тощо.

Отже, ембріону людини повинен бути наданий особливий статус об'єкта права, щодо якого виникають різні права та обов'язки суб'єктів правовідносин з надання послуг з ДРТ.

Список використаної літератури:

1. Перевозчикова Е., Панкратова Е. Конституционное право на жизнь и правовой статус эмбриона человека. Консультант Плюс. URL: <http://center-bereg.ru/h2013.html>.
2. Стефанчук Р. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / відп. ред. Я. Шевченко. Київ : КНТ, 2008. 626 с.
3. Беседкина Н. Зарождение жизни. Юридическая точка отсчета. Право и жизнь. 2004. № 72 (8). URL: <http://www.law-n-life.ru/arch/n72.aspx>.
4. Головащук А. Цивільно-правові аспекти статусу ембріона людини при застосуванні програм допоміжних репродуктивних технологій. Часопис Київського університету права. 2013. № 1. С. 192–195.
5. Беденко-Зваридчук О. Міжнародне право і репродуктивна медицина: проблемні аспекти. Жіночий лікар. 2010. № 2. С. 47–49.
6. Іванов Ю., Золотова О. Початок життя людини як об'єкт кримінально-правової охорони. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_pr/2010_1/18.pdf.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. Мельника, М. Хавронюка. 4-те вид., перероб. та доп. Київ : Юридична думка, 2007. 1184 с.
8. Бажанова М., Баулін Ю., Борисов В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. В. Сташиса, В. Тація. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
9. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
10. Федосеева Н., Фролова Е. Проблема определения правового статуса эмбриона в международном и российском праве. Медицинское право. 2008. № 1 (21). С. 36–39. URL: <http://www.worklib.ru/laws/ml01/pages/10001792.php>.
11. Бытёва А. Спорные вопросы трансплантации: перспективы правового регулирования. URL: <http://www.center-bereg.ru/f865.html>.
12. Fetal Tissue Transplants in Medicine (Editor Robert Geoffrey Edwards). CUP Archive, 1992. 323 p.

Valid Kamal Abdel Salam Atia. Legal regulation of the embryo legal status

To date, there are three positions in the world in determining the legal status of the embryo: absolutist, moderate, and liberal. There are various views and concepts in the scientific literature at the beginning of life.

Most often, at the time of implantation, embryos are treated as things that are jointly owned by biological parents. A separate issue in determining the status of the embryo is the legislative regulation of various embryo manipulations.

When an embryo has been conceived without the aid of donor reproductive material, has not been aborted or transferred for subsequent implantation to another person in the future, the couple must have the rights to it, who should have the right to have it removed or implanted in the future, as the woman has the right to have an abortion for Ukrainian law (freely decides to give life to a future child or not), and therefore persons have the right to dispose of their embryos in the presence of genetic link. The couple, in such a case, should have the right to dispose of the embryo by contract. Restricting such a right and granting the right to implant the embryo without the consent of the man or woman may only be to leave the latter the opportunity to become the parent of the child for one of the spouses. In the latter case, the paternity of the second spouse must be established by contract or by court decision prior to the implantation of the compatible embryo.

If the embryo was conceived through incomplete donation, the person entitled to the service should be entitled to it, since it sought the help of a DRT at a medical facility, entered into an appropriate contract and paid for the services.

If the embryo was conceived with full donation, the right to dispose of it should be exercised by a medical institution, which can decide on its implantation or destruction in case of breach of cryopreservation requirements, etc.

The embryo of a person must be accorded a special status as an object of law, in relation to which different rights and obligations of the subjects of legal relations for the provision of services in assisted reproductive technologies arise.

Key words: *legislation, reproductive technology, embryo law status.*